

Elden är lös!

Karlstad söndagen den 2 juli 1865 klockan 11.20. Det brinner hos bagare Ericson! En dramatiserad och källkritisk betraktelse.

Platsen är flickskolan på Södra Kyrkogatan i Karlstad. Vi är hemma hos familjen Roth. Klockan är 11.30 söndagen den 2 juli 1865. Lovisa Roth berättar:” Vi drucko kaffe i lugn och ro, och Ida yttrade, att hon aldrig ätit ett så gott mål. Sedan Hjalmar på förmiddagen läst predikan för oss, ingen av oss gick åt kyrkan, ty vi tyckte, att luften kändes så tryckande, gingo pappa och gossarna ut och gick. Vi andra skulle gå ut på gården, det var bortåt halv tolv, och mamma fick se folk springa från häktet och nedåt. Vi tyckte det såg oroligt ut, så Valborg och jag gingo ned till Grothens hörn (hörnet Skepparegatan-Södra Kyrkogatan) (förf anm), för att se vad som var å färde. Då stod röken högt ur taket hos bagar Ericson och snart syntes också elden”.

Det här är en typisk beskrivning av hur många människor i Karlstad upplevde utbrottet av branden. Den smala strimma av brandrök som steg mot den klarblå himlen. Det vet vi tack vare vittnesförhören som polisen höll efter branden under juli 1865. Men varför inte gå tillbaka i tiden, med hjälp av källorna, till en tidig förmiddag den 2 juli och göra ett besök i den Fernlöfska gården hos bagare Ericson och hans folk och titta närmare på huset där branden började. Vi börjar vår vandring vid Grothens hörn och går Skepparegatan västerut. När vi passerat Dikesgatan har vi den stora rödfärgade Ruusgården framför oss till vänster. Det var här som den beryktade korrektionsanstalten låg i början av 1800-talet. Numera är det bostäder här. I en av lägenheterna sitter stadsfiskal Bengt Andersson och arbetar med sina räkenskaper, trots att det är söndag. Om bara ett par timmar kommer han att få helt andra saker att tänka på. Bredvid Ruusgården ligger tomt 150, som är den Fernlöfska gården, där Ericsons bageri ligger. Nu har vi kommit fram och står framför gården. Det var inte så här jag hade föreställt mig att det såg ut. Det ligger två stora tvåvåningshus på tomten, båda med gavlarna mot Skepparegatan. Det högra är vitmålat mot gatan och rödfärgat inåt gården och lite mindre än det andra. Det vänstra huset, som ligger tätt mot Ruusgården, är rödfärgat med vita fönsterfoder. Båda husen har tak av tegel. Nu ser jag den förgyllda kringlan på det vänstra huset, som hänger utanför ingången till bageriet. Vi går in på gården mellan de båda husen. Husen ligger mycket nära varandra, man får känslan av att gå i en korridor. Innan jag går in i huset sneglar jag mot baktomten. Där ligger en stor uthusbyggnad av timmer och korsvirke tvärs över tomten. Det verkar som om dassen ligger där. När vi går in genom dörren, som ligger mitt på huset, kommer vi in i en farstu. Det första jag ser som hänger längs en av väggarna är brandredskapen. Utrustningen verkar bestå av 2 handsprutor av metall, 2 hakar, 2 svabbar, 2 stegar och 2 ämbar, allt är målat och märkt med husets nummer 150. Vi går in i dörren till höger, där ligger brödbutiken. Här möter vi brödförsäljerskan Maria Jacobson som lagar till lite mat i en kopparkastrull som hon ställt in i

kakelugnen. Vi går igenom butiken och in i bageriet. Där ser jag den stora bakugnen med den inmurade koppargrytan. Här finns också en torkugn. Bagarlärningen Olov Nilsson kommer in i bageriet med ett fång ved som han lägger på golvet. Det verkar som om arbetarna sköter sin morgonhygien i bageriet. Handfat är framställda och det är blött på golvet. Vi går vidare ut genom en smal gång och in i gesällrummet. Där träffar vi på de båda bagargesällerna Jörgen Berggraf och Carl August Ljunggren som håller på att göra sig i ordning inför sin lediga dag. Jag kastar en hastig blick ut genom fönstret i gesällrummet. Nu ser jag hela baktomten och den stora uthusbyggnaden i korsvirke. Framför huset ligger det en mängd bräder staplade på varandra och högar med hyvelspån. Vi går tillbaka samma väg vi kom, ut i farstun. Där finns flera dörrar. Den ena leder till en liten lägenhet där guldsmed Nicolaus Blomstervall bor med fru Christina och pojkarna Johan och Carl. Blomstervall är inte hemma för han har gått till lasarettet för att hälsa på sin hustru. Vi går in genom den andra dörren och kommer in till snickare Jonas Rudbergs verkstad. Härifrån ser jag ut genom ett fönster mot Skepparegatan. I ett litet rum i verkstaden bor snickargesällen Gustaf Florell. Han har tagit sovmorgon idag och är just på väg att stiga upp. Vi går tillbaka ut i farstun och tar trappan till andra våningen. I lägenheten över bageriet bor bleckslagare Johan Dyring med fru Elsa och sonen Oscar. I det lilla köket står Dyrings piga, Stina Larsdotter, och lagar mat. Johan Dyrings verkstad ligger mitt ovanför bageriet, alltså längst inåt baktomten. I en liten lägenhet bredvid Dyrings bor änkefru Lidberg med pigan Maria Boqvist. På andra sidan trapphuset, ut mot Skepparegatan, ligger snickare Rudbergs bostad där han bor tillsammans med fru Anna Maria och dottern Alma. I den andra lägenheten mot gatan bor bagare Per Johan Ericson. Det är Rudberg och Ericson som äger hälften var i gården. Huset med bageriet är byggt 1850 och Ericson har snart ägt det i två år. Nu har klockan hunnit bli elva. Det är dags att återvända till Grothens hörn, därifrån jag startade min vandring. När jag kommit ut på gården kan jag konstatera att det är en strålande vacker söndagsförmiddag i Karlstad. Det har börjat blåsa lite men solen skiner från en klar himmel. På gården mellan husen leker paret Rudbergs flicka Alma som är tre år. Jag sätter mig på huk och pratar lite med henne. Hon säger att pappa har gått till kyrkan men att mamma är hemma. Bakom mig öppnas dörren och ut kommer bagare Ericson. Han är söndagsfin i kostym och hatt. Han ursäktar sig och säger att han har lite bråttom för han ska spisa middag med fru Backlund, som bor en bit bort längs gatan. När jag går ut från gården och ut på Skepparegatan ser jag att bagare Ericson blivit stående utanför hattmakare Zetterbergs gård och samtalar med tre personer. I samma ögonblick kommer snickare Rudbergs hustru Anna Maria springandes ut på gatan och ropar: "Elden är lös i bageriet!" Klockan är då 11.20. Nu är det dags för historien att ta över.

Den 3 juli på morgonen ligger Karlstad i ruiner. Värmlands gamla residensstad existerade inte mer. Tisdagen den 4 juli samlades magistraten och rådhusrätten under ledning av borgmästare Waldenström i domsalen på länsfängelset, för att lyssna till förhören med de som kunde tänkas veta något om hur branden börjat. Förhören hölls av stadsfiskal Bengt Andersson. Sammanlagt hördes 31 personer. Nu ska vi lyssna till några av de personerna och försöka bilda oss en uppfattning om vad som kan ha utlöst branden. Vi börjar med att höra

bleckslagare Johan Dyring: - Jag befann mig i verkstaden mellan 11 och 12 när rök och eld trängde upp genom golvet. Jag skyndade ut i trapphuset och frågade min son Oscar och bagarlärlingen Olov Nilsson, som stod i trappan och pratade, varför det kom upp rök från bageriet. Nilsson rusade ned för trappan och öppnade dörren till bageriet. Där inne såg han bara rök och eld. Oscar sprang in till min hustru i boningsrummet och uppmanade henne att välja en annan väg ut. Hon tog vägen genom snickare Rudbergs bostad och trappan ner. Vår piga, Stina Larsdotter, stod i köket och försökte dämpa elden som trängt upp genom golvet med en hink vatten. Detta försök misslyckades och hon måste fly ut samma väg som min hustru.

Nu är det dags för ett av huvudvittnena att träda fram. Det är den 36-årige bagargesällen Carl August Ljunggren: - Jag var ansvarig för bageriet under lördagen och söndagen. Bakningen började på lördag klockan 15, men eldningen i ugnen upphörde redan efter en timme. Därefter bakades småbröd och bakelse till klockan 17. Då gav jag Nilsson i uppgift att bära in två fång ved som jag lade in i ugnen för torkning. Den veden skulle användas som lysved under den kommande veckan. Veden låg kvar i ugnen till söndag klockan 10, då jag tog ut den och lade den på golvet, en halvmeter framför ugnen. Därefter bad jag Nilsson att bära in vatten till pannan och städa bageriet. Då var klockan ungefär 10.30. Detta beräknades ta ungefär 30 minuter. När Nilsson var klar med sina arbetsuppgifter lämnade han bageriet strax efter klockan 11 och vistades därefter i trapphuset och på gården. På stadsfiskalens fråga om hur veden såg ut när Ljunggren tog ut den ur ugnen, svarade han: - Den ved som låg längst in i ugnen var "brunskad", medan veden som låg närmast luckan var knappast torr. Jag betraktade noga den uttagna veden och försäkrade mig om att det inte var någon fara för eld. Ljunggren förklarar vidare hur torkning av ved gick till: - Vid torkning av lysved beror torktiden på ugnens hetta, så att, om ugnen är avkyld, som natt till söndagen, kan veden ligga ända till middagstid nästa dag. Nu vill stadsfiskalen veta hur och när Ljunggren upptäckte branden och om han hade sett hur elden hade spridit sig i bageriet. Ljunggren berättar: - Olov Nilsson skrek att det brinner i bageriet. Jag rusade ut ur gesällrummet och in i bageriet som var fullt av rök och eld. Klockan var då 11.20. Jag försökte att upptäcka brandhärden och drog slutsatsen att eldsflammorna steg upp mot taket längs en vägg som var tapetserad med en papperstapet. Jag slängde ett spann vatten mot elden men var sedan tvungen att stänga dörren på grund av hettan. Jag sprang tillbaka in i gesällrummet för att rädda några ägodelar, men elden spred sig så snabbt att jag inte kunde ta mig ut genom gången, utan fick hoppa ut genom ett fönster i gesällrummet. Jag skadade mig vid fallet och har sedan dess gått med krycka och käpp. Jag finner det "ingalunda otroligt" att de uttagna vedträden kunde ha orsakat branden. Men jag hade noggrant förvissat mig om att det inte fanns eld bland vedträden och det hade bara gått 10 minuter från att Olov Nilsson lämnat bageriet tills att jag upptäckte att lokalen helt var övertänd av eld. Under mina 24 år som bagare i Stockholm och i andra orter har jag aldrig sett något annat sätt att torka lysved, utom där det funnits gas.

För att klarlägga om det var brukligt att placera de förvärmade vedträden direkt på trägolvet, kallade magistraten till förhör bagarmästare Thure Roos och rådman Adolph Fredrik Nygren

som också bedrev bageri i staden. Först ut är bagare Roos: - Jag har aldrig tillåtit bakning om nätterna och jag har heller aldrig låtit torka lysved. Jag känner inte till att torkning går till på det sättet som bagare Ericson utför den. Rådman Nygren fortsätter: - Numera torkar jag veden på järnplåtar inne i ugnen men bara under dagtid. Det kostar visserligen mera tid, men det innebär mycket större säkerhet. Nygren är märkbart försiktig i sin kritik mot Ericson. Det är bara två år sedan Ericson arbetat som gesäll Nygrens bageri.

Nu har vi kommit fram till det andra huvudvittnet, bagargesällen Jörgen Berggraf. Berggraf hade varit inblandad i bakningen på lördagen och varit den som gått och lagt sig sist.

På frågan om vad han kände till om bageriets skick och beskaffenhet svarade han följande: - Golvet som vedträden lagts på var av trä. Jag beräknar att vedträden var omkring 20 stycken. Jag såg att de var kastade bredvid varandra framför pannan. Vedträden var bruna av hettan, men jag såg ingen rök eller eld. Jag kan också nämna att det fanns ett råtthål på golvet invid ugnen, bredvid pannan för uppvärmning av vatten, och ett till fast det låg lite längre ut på golvet. För omkring 14 dagar sedan märkte jag att det kom eld ur rått hålet närmast ugnen, men den elden släcktes genast med vatten. Jag berättade detta för Ericson som såg till att en plåt genast slogs över hålet. Det andra hålet åtgärdades inte eftersom Ericson ansåg att det låg på längre avstånd från bakugnen.

Det var inte bara folket i Ericsons båda hus som hördes av magistraten utan också de närmaste grannarna. Tomt 151 låg närmast väster om Ericsons gård och ägdes av den 39-åriga hattmakaren Anders Zetterberg. Han hade legat sjuk en tid och uppmanats av läkare att åka ut på landet och vila sig. Zetterberg hade gett sig iväg tidigt på söndagsmorgonen den 2 juli, men kom bara till Östra bron då han bakom sig såg brandröken breda ut sig över staden. Han återvände genast. Nu har han kallats till förhör för att redogöra för vad han visste om rutinerna i bageriet. Låt oss lyssna till vad han har att säga: - Jag måste berömma bagare Ericson för att han alltid visat stor aktsamhet i bageriet och att han själv ofta deltagit i kontroller av bakugnen. Däremot vill jag påstå att det under en tid innan branden rådde ett påtagligt missförhållande mellan mitt folk och Ericsons arbetare. När det gäller orsaken till branden så anser jag att Nilsson och Ljunggren tillsammans vållat eldsvådan bara för att skada mig. Jag kan referera till ett samtal jag hade med Ljunggren, där han antydde att jag skulle passa mig noga eftersom jag inte brandförsäkrat mitt nya hus som jag byggt en bit in på gården. Jag anser att Ljunggren har ett vildsint lynne och att han dessutom har bevisat det genom att han har försökt att ta livet av sig. Det i sin tur visar väl också att han inte är vid sina sinnens fulla bruk. På stadsfiskalens fråga om vad konflikten mellan Zetterberg och Ljunggren egentligen gällde, svarar Zetterberg: - Jag hade enligt ett upprättat kontrakt uppgiften att köra fram vatten till bageriet, men det brydde sig inte Ljunggren om. Han kom istället över till min gård för att själv hämta vatten och då ställde han till med bråk med både min piga och min hustru. När min hustru Karolina vid ett tillfälle vägrade att ge honom vatten utbrast han: - Vet hut fyllekärring! Nu har bråket pågått i över två månader och för en kort tid sedan, strax innan branden, gick jag in till Ljunggren och bad honom flytta från Karlstad, bara för att få slut på konflikten.

Efter att förhören hållits i tre olika omgångar under juli månad, yrkade åklagaren på att Carl August Ljunggren skulle häktas som misstänkt för vållande av branden. Magistraten biföll inte denna yrkan. Lärlingen Olov Nilsson däremot, hade suttit häktad som huvudmisstänkt ända sedan början av juli. När rätten drog sig tillbaka för förhandlingar den 12 juli, började arbetet med att ta ställning i skuldfrågan. De åtalade var, bagare Per Johan Ericson, gesällen Carl August Ljunggren och lärlingen Olov Nilsson. Onsdagen den 22 november förkunnade rådhusrätten den slutliga domen vid slutförhandlingarna i domsalen på fängelset. Innan beslutet meddelades, begärde Ljunggren att få ordet. Enligt domsprotokollet har han på "given anledning" velat meddela att han vetat om att det fanns flera råtthål i bageriets trägolv. Han säger att det en kort tid före branden rasat ned eld från pannan ut genom ett av råtthålen och antänt golvet. Han betecknade det inträffade som en allvarlig incident och ett "anbud" till eldsvåda. Han förklarar att han genast lyckades släcka elden med en hink vatten. Innan domen faller tar rätten ställning till en anmälan Ljunggren gjort om jäv, där han menar att fru Karolina Zetterberg skulle vara hans uppenbara ovän och således inte trovärdig som vittne. Rätten hävdar att Ljunggren inte har kunnat föra detta i bevisning, varför fru Zetterbergs vittnesmål har kommit att gälla i bevisföringen. Under förhören säger Karolina Zetterberg att hon sett Ljunggren iklädd "bagardräkt" springandes från bageriet över baktomten mot uthusen, utan att till synes ha försökt släcka branden eller med rop larma att brand har utbrutit. Fru Zetterberg hävdar också bestämt att hon inte är ovän med Ljunggren. Vidare anger rådhusrätten att Ljunggren själv medgivit att elden antagligen uppkommit ur de "brunskade" vedträden han, enligt rätten, "kastat om vartannat på trädgolvet". Efter att Ljunggren lämnat bageriet skall så småningom eld från vedträden ha antänt brädgolvet. Rätten anser att Ljunggren borde förvissat sig om att veden inte innehöll eld, eftersom den var "brunskad". Rätten menar vidare att Ljunggren borde varit uppmärksam på detta med tanke på vad som hänt en tid innan, när eld kommit ur råtthålet. Carl August Ljunggren döms slutligen för vårdslöshet och försummelse till 100 Riksdaler i böter för att han låtit vedträden ligga kvar på golvet och därefter avlägsnat sig från bageriet. Olov Nilsson släpps ur häktet där han suttit sedan sommaren. Bagare Per Johan Ericson frikänns från åtalet om att utbrottet av branden skulle vilat på hans ansvar. Samtliga åtalade lämnade Karlstad och bosatte sig i andra delar av landet.

Vad var egentligen orsaken till att det började brinna i Per Johan Ericsons bageri på Skepparegatan i Karlstad den 2 juli 1865 klockan 11.20? Var det de brända vedträden som Ljunggren kastat på golvet framför bakugnen som fattat eld, trots att de kontrollerats av flera personer med jämna mellanrum under en timmes tid? Hur var det möjligt att hela bageriet kunde fatta eld på bara 10 minuter från när Olov Nilsson lämnat lokalen tills att rök och eld upptäckts i Johan Dyrings verkstad på andra våningen? Varför var det bara Jörgen Berggraf som i förhöret berättade om att det fanns ett råtthål i golvet som hade börjat brinna några veckor tidigare? Vad berodde det på att Ljunggren väntade med att berätta om råtthålen tills samma dag som domen skulle meddelas? Varför nämnde han inte redan i förhöret att han hade släckt en eld i ena råtthålet en kort tid innan branden? Det är också märkligt att Ljunggren i förhöret erkänner att han fann det "ingalunda otroligt" att

vedträden kunnat fatta eld där de låg på bageriets trägolv, samtidigt som han i sitt resonemang mer eller mindre utesluter att vedträden var orsaken till branden. Vem var egentligen ytterst ansvarig för hur veden torkades? Bagare Ericson gjorde fullständigt klart i förhöret att han aldrig tillåtit gesällerna att torka ved på det sättet. Trots det var det så man gick till väga när lysved torkades natten mellan lördag och söndag, varje vecka på samma sätt. Visste Ericson om att det var den gängse rutinen i bageriet, eller höll man honom ovetande om detta? Det är högst troligt att Ericson visste om hur gesällerna torkade veden, eftersom han ofta gjorde besök i lokalen efter att bakning upphört. Hade istället Ericson dömts som ansvarig för branden, så hade magistraten förmodligen lidit en rejäl prestigeförlust. Rådman Adolph Fredrik Nygren hade nämligen varit ansvarig för Ericson när denne varit gesäll i Nygrens bageri. Och inte nog med det. Det var rådman Nygren som gav sitt samtycke när Per Johan Ericson skulle ta sitt mästarbrev 1863 och bli bagarmästare och en av de respekterade borgarna i Karlstad. I det perspektivet var det betydligt mer bekymmersfritt för magistraten att lägga hela skulden för branden på en "vildsint", instabil och självmordsbenägen bagargesäll vid namn Carl August Ljunggren.

Hur var det egentligen med ovänskapen mellan Ericsons arbetare och familjen Zetterberg? Å ena sidan hävdar hattmakare Zetterberg att branden planerats av Ljunggren och Nilsson för att skada honom själv. Å andra sidan försäkrar fru Zetterberg att det inte existerade någon ovänskap mellan Ericsons och Zetterbergs folk. Varför ändrar hon uppfattning och har plötsligt en annan åsikt än sin man? Vile Karolina Zetterberg, av någon anledning, släta över konflikten med Ericsons folk, där ganska allvarliga hot och anklagelser delades ut från båda sidor. Så till sist. Visste lärlingen Olov Nilsson något om brandorsaken som han inte ville berätta i förhören? Talade han sanning när han svarade att han inte haft något brandfarligt med sig in i bageriet den där morgonen? Varför var han berusad under resten av dagen och varför gjorde han sig dessutom skyldig till både stöld och fylleri? Bar han på något som tyngde samvetet? Frågorna man kan ställa är många efter att källmaterialet har granskats kritiskt, men vi får aldrig veta sanningen om orsaken till den fruktansvärda katastrof som lade Karlstad i ruiner och som på bara åtta timmar gjorde nästan fem tusen människor hemlösa.

Olle Nilsson, Värmlandsarkiv.

Källförteckning.

Värmlandsarkiv (VA).

Karlstads magistrat och rådhusrätt. Magistratens protokoll 1865. A IV aa:12.

Karlstads magistrat och rådhusrätt. Rådstufverättens dombok och brottmålsprotokoll 1865.

A I a: 102.

Karlstads stadsförsamling. Husförhörbok 1861-1865. A I:26.

Carlstadsgillet. Fotografier. SEVA 170302, SEVA 090101, SEVA 090102.

Stockholms stadsarkiv (SSA).

Städernas allmänna brandstodsbolag. Brandförsäkringar E III a:164.